

шляхетна панні фон Сміттен назавжди виїхала з Чернігівської губернії) [19].

Справа жіночої освіти дуже різнопланова і багатогранна. В історії цього питання ще багато білих плям, які необхідно досліджувати. Так авторці неодноразово зустрічались згадки про відкриття і функціонування в місті пансіону Єлизавети Россет. Відомо, що існував він майже 20 років і закрився в 1825 р.

Посилання

1. Енциклопедичний словник Ф. Брокгауза і І. Єфрона. – СПб., 1897. – Т. 44. – С. 703.
2. Відділ забезпеченості збереження документів Чернігівського обласного державного архіву в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1359, оп. 1, спр. 1162, арк. 7.
3. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1173, арк. 2.
4. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1167, арк. 4.
5. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1164, арк. 8.
6. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1173, арк. 2.
7. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1170, арк. 8.
8. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1161, арк. 2.
9. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1171, арк. 1.
10. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1171, арк. 6.
11. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1171, арк. 9.
12. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1161, арк. 2.
13. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1164, арк. 4.
14. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1173, арк. 3.
15. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1156, арк. 4.
16. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1159, арк. 8.
17. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1164, арк. 2.
18. ВДАЧОН, ф. 1359, оп. 1, спр. 1168, арк. 4.
19. ВДАЧОН ф. 1359, оп. 1, спр. 1170, арк. 7.

Диденко Т.А. К вопросу открытия в Нежине женских пансионов

Статья раскрывает один из аспектов женского образования на Нежинщине.

Ключевые слова: образование, женщины, пансион.

Didenko T.O. To the issue of women's boarding-schools opening in Nizhyn

This article explains one aspect of women's education in Nizhyn area.

Key words: education, women, boarding-school.

22.03.2012 р.

УДК 94 (477.51) «18»

Л.В. Мохір

УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПРЕДСТАВНИКАМИ ІМПЕРАТОРСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття висвітлює відкриття та функціонування Імператорського Російського Географічного Товариства, проаналізована діяльність представників Товариства у галузях етнографії, географії, картографії та статистики на території Чернігівської губернії.

Ключові слова: Імператорське Російське Географічне Товариство, етнографічні експедиції, тригонометричні зйомки.

Становлення і розвиток географії, етнографії, статистики та картографії як наукових дисциплін пов'язане з функціонуванням Імператорського Російського Географічного Товариства. Історія створення та діяльність Товариства висвітлена у декількох роботах. Перші наукові розвідки з'явилися у кінці XIX ст., зокрема дослідженнях П.П.Семенова [23], в яких автор висвітлив головні етапи становлення та розвиток наукової установи. Якісно новий етап у дослідженні історії та функціонування Товариства розпочався у радянські часи. У 1948 р. вийшла друком робота Л.С. Берга [1], де автор розкрив головні напрямки роботи відділень Товариства. У 1970 р. звилась колективна монографія під редакцією С.В. Колесника [11], в якій розкрита діяльність Товариства за імперські та радянські часи. Проте залишається малодосліджуваним питання стосовно проведених досліджень на Україні, зокрема на території Чернігівщини. Тому дана стаття висвітлює діяльність Імператорського Російського Географічного Товариства на території Чернігівської губернії. Джерелами для дослідження теми, головним чином, слугували періодичні видання Географічного Товариства, на шпальтах яких опубліковувався матеріал.

У травні 1845 р. адмірал Ф.П. Літке подав міністру внутрішніх справ Російської імперії Л.А. Перовському доповідну записку «Об основании Русского общества этнографическо-статистического», в якій обумовлював причини відкриття Географічного Товариства на теренах Російської імперії [2, 3]. Головним поштовхом, який спонукав відкрити організацію, було функціонування подібних закладів в провідних країнах західної Європи. Так, наприклад, з 1821 р. діяло Паризьке Географічне Товариство, з 1828 р. – Берлінське, а з 1830 р. – Лондонське. Для того, щоб не відставати від західних держав, влада в Російській імперії підтримала ідею організації Географічного Товариства державного значення, надавши йому імператорського статусу. По-друге, дослідження,

проведені владою через державну потребу, не завжди задовольняли вимоги науки. Часто матеріал не опубліковувался, був недоступним для широкого кола людей. Частина інформації, яку збирали офіційним шляхом, залишалася у користуванні приватних осіб [2, 22, 31-32]. Тому доцільно було відкрити Товариство, котре за короткий час стало потужним науковим осередком. До головних завдань Імператорського Російського Географічного Товариства відносилося збирання і розповсюдження на території Російської імперії та за її межами повної і достовірної інформації з географії, етнографії, статистики, картографії та ін. У географічному аспекті збирався матеріал, який відносився до земельного опису певної місцевості, фізичних властивостей країни, див тамтешньої природи. В етнографічному напрямку досліджувалися різні народності за моральними, мовними, суспільними особливостями, які проживали в різних частинах імперії. У статистичному відношенні вивчалися стихії суспільного життя в кількісному взаємозв'язку. Пріоритетним напрямком роботи був етнографічний. Представники Географічного Товариства вважали за необхідне досліджувати різні народності імперії через швидке скорочення рис народного життя, що породжувало загрозу вимирання різних народностей, втрату їх національної історії. У другій половині XIX ст. вважалося, що дослідження народного життя є досить важливим та пріоритетним напрямком для антрополога та історика. Дане твердження визнавали авторитетні етнографічні товариства західних країн – Німеччини, Франції та Англії. У Росії на середину XIX ст. відбулося лише становлення етнографії як науки. Дослідженням такого виду приділялося досить мало уваги, тому Російське Географічне Товариство вважало за необхідне проводити етнографічні розвідки [2, 33-34].

7 жовтня 1845 р. у великому конференц-залі Академії Наук відбулися перші загальні збори членів Товариства під керівництвом Ф.П. Літке. На засіданні були присутні дійсні члени, серед яких слід згадати П.Ф. Анжу, К.І. Арсеньєва, В.І. Даля, Е.К. Гофмана, В.П. Врангеля, А.П. Заблоцького-Десятовського та ін. [2, 37]. Російське Географічне Товариство ділилося на спеціальні відділення. Перше мало назву «Географія загальна». Його очолював Ф.П.Врангель. Керівником другого відділення «Географія Росії» був В.Я. Струве, третього «Етнографія Росії» – К.М. Берг, четвертого «Статистика Росії» – П.І. Кеппен. Під час роботи Товариства всі відділення співробітничали з організаціями «Топографическое Депо главного штаба» та «Гидрографический департамент Академии Наук» [2, 39]. Згідно зі статутом 1849 р. відділення Товариства змінювали назви відповідно: географія математична, географія фізична, статистика та етнографія. Лише у 1931 р. відбулися

кардинальні зміни у структурі Товариства. Замість чотирьох відділень залишили лише два: соціально-економічне і фізичної та математичної географії. Таким чином, організоване в Санкт-Петербурзі Імператорське Російське Географічне Товариство стало важливою науковою установою, завданням якої було вивчати та досліджувати матеріали географії, етнографії, статистики, здійснювати спеціальні експедиції та опубліковувати висновки робіт. Товариство об'єднало навколо себе велику кількість науковців, мореплавців, військових. Якщо у 1845 р. кількість членів становила 100 осіб, а у 1850 р. їх налічувалося вже 419, то до 1917 р. цей показник став складати 1000 чоловік [12, 14].

До радянських часів Товариство мало свої відділи та підвідділи. Вони виступали як територіальні підрозділи. Відкриття будь-якого відділу тривалий час обговорювалося на Раді Товариства. Перевага надавалася відділам, які відкривалися на окраїнах імперії, оскільки вони були віддалені від центру, а шляхи сполучення були неналагоджені. Місцеві осередки займалися питаннями історії, етнографії, географії, статистики краю [12, 15]. У 1851 р. були відкриті перші відділи Російського Географічного Товариства – Кавказький та Сибірський. У 1877 р. в Омську був відкритий Західно-Сибірський відділ, тому назву Сибірський змінили на Східно-Сибірський. У 1867 р. відкрили Східно-Західний відділ у м. Вільно, але він проіснував до 1876 р. і лише у 1910 р. зумів відновити свою діяльність. Проте Перша світова війна остаточно зупинила його роботу. У 1867 р. був затверджений статут Оренбурзького відділу.

Важливою подією для України стало відкриття Південно-Західного відділу [12, 48]. На початку 70-х років XIX ст. репресивні заходи самодержавства щодо української інтелігенції дещо послабились. Це дало можливість колишнім громадянам знову об'єднатися та продовжити справу, розпочату у 60-х роках. Про це досить влучно зазначив П. Житецький: «Ми вже добре знали, що однієї свободи мало – без науки, без європейської освіти» [17, 180]. Тому Громада почала приймати до своїх лав переважно високоосвічених, ерудованих діячів із глибокими національними переконаннями [22, 82]. Реалії тогочасного життя вимагали створення єдиного координуючого центру, легальної установи, яка могла б об'єднати всі наукові сили тогочасної України. Така інституція повинна була надати громадянам можливість значно розширити свої починання в царині українознавства, збільшити обсяг видавничої літератури, користуватися допомогою багатьох наукових та адміністративних установ, залучати до роботи нових кваліфікованих фахівців.

Першими кроками в етнографічній діяльності стала організована та проведена П. Чубинським експедиція у Південно-Західний край. Результати роботи експедиції додали йому авторитету

у Російському Географічному Товаристві, а організаторські здібності допомогли у вирішенні питань у ряді вищих інстанцій.

Офіційне відкриття Південно-Західного Відділу відбулося 13 лютого 1873 р. у м. Києві у приміщенні Державного Банку, який був наданий М.Х. Бунге. Головував на засіданні князь О.М. Дондуков-Корсаков, проте він відмовився від пропозиції очолити організацію. Він запропонував своє місце відомому меценату Г. Галагану. Керівником справ Відділу назначили П. Чубинського, його заступником – О. Русова. На засіданні Відділу обрали перших дійсних членів, членів-«сореєнователєв» та засновників. Заступником Г. Галагана став представник контрольної палати, дійсний член В.В. Борисов [23, 22]. Членами-засновниками були обрані В.Л. Беренштам, В.І. Бооль, М.Х. Бунге, Ф.К. Волков, П.І. Житецький, В.І. Зайончевський, О.В. Клосовський, М.О. Константинович, Ю.Ю. Цвітковський та ін. [16, 31]. Протягом наступних місяців 1873 р. на чергових засіданнях Відділу затверджувалися нові дійсні члени. Основний контингент склали представники українських Громад. Провідне місце за кількістю займала громадськість Київської губернії, друге – Чернігівської, від якої до складу Відділу увійшли О.М. Лазаревський, Л.О. Милорадович, О.І. Ханенко, О.Ф. Ліндфорс, В.В. Тарновський, М.О. Константинович, М.І. Тхоржевський, С.Д. Ніс, П.С. Івашенко, А.А. Кандиба та інші [ІР НБУ ім.Вернадського, ф. II, спр. 6777, арк. 2-5]. У 1874 р. до списку приєднався Ц.О. Понятовський, а у 1876 р. – В.Ф. Семеренко [23, 274-275].

Після відкриття координуючого центру та його відділення відразу розпочалися ґрунтовні дослідження. На теренах Чернігівської землі проводилися географічні, картографічні, статистичні та етнографічні експедиції. Перші експедиції Етнографічного відділення Імператорського Російського Географічного Товариства були проведені у 1846 р. Серед засновників відділення були найавторитетніші діячі – антрополог К.М. Бер, лінгвіст та етнограф В.І. Даль.

Стаття К.М. Бера «Об этнографических исследованиях вообще и в России в особенности» була надрукована у 1846 р. В ній автор сформував головні задачі етнографії як наукової дисципліни, цим самим окреслив напрямки роботи відділення [19, 93-115]. Коли у 1848 р. К.М. Бера на чолі відділення змінив М.І. Надеждін, був одночасно змінений і напрямок його роботи. Голова етнографічного відділення виступив із програмною доповіддю «Об этнографическом изучении народности русской», в якій підкреслив, що головним завданням відділення має бути дослідження «русского человека», його життя, побут, традиції та культура [20, 61]. Збір і систематизація матеріалу проходила за спеціально

створеною програмою, яку розробив особисто М.І. Надеждін. Програма охоплювала широке коло питань – від побудови житла до традицій, звичаїв народів. Сім тисяч примірників програми були розіслані по території Російської імперії. До 1853 р. кількість надісланого матеріалу перевищувала дві тисячі [12, 194].

У лютому 1851 р. на черговому засіданні етнографічного відділення було поставлене питання про організацію видання «Этнографического сборника», який мав вмішувати найкращі етнографічні матеріали, надіслані до відділення. Головним редактором назначили дійсного члена Товариства К.Д. Кавеліна. В останніх матеріалах, які надійшли до етнографічного відділення із 36 губерній Російської імперії, чільне місце займала Чернігівська. Звідти були надіслані рукописні матеріали, місцеві словники з Суразького і Ніжинського повітів [4, 117]. О. Сементовський надіслав етнографічний матеріал у вигляді усної народної творчості, яку зібрав у Київській, Чернігівській та Полтавській губерніях.

Робота «Малоросійські та Галицькі загадки» була надрукована в черговому номері «Вестника Императорского Российского Географического Общества» за 1851 р. Автор статті зазначав, що дослідження такого напрямку в етнографії лише починаються і він має важливу цінність для становлення етнографії як науки. До О. Сементовського лише О. Боровиковський надрукував 20 малоросійських загадок в «Ластивке» та галицький поміщик Г. Ількевич у 1841 р. видав збірник прислів'їв «Галицкие Приповѣлки и загадки». О. Сементовський зібрав 380 загадок, які були опубліковані з роз'ясненнями кожного слова для окремої губернії. Матеріал розміщувався послідовно від природи, людини, її сім'ї, будинку, побуту та діяльності [4, 22-23].

На засіданні відділення статистики 16 лютого 1852 р. були обговорені питання публікування матеріалів М. Маркевича щодо опису Полтавської та Чернігівської губерній. Було вирішено, що матеріали будуть надруковані в одному із наступних номерів та перейдуть у повне користування відділення [5, 71]. Також М. Маркевич надіслав до Географічного Товариства «Историческое и статистическое описание Чернигова» [6, 96]. На черговому засіданні відділення етнографії 21 травня 1852 р. обговорювалось питання проведення спеціальних експедицій по губерніях Російської імперії. У Білорусію та Україну було відправлено О.Д. Башмакова з метою збору етнографічного матеріалу. Маршрут експедиції проходив по Смоленській, Могилевській та Чернігівській губерніях. На засіданні була схвалена спеціальна програма, за якою повинен був збиратися матеріал. З метою отримання відповідей етнографічного

характеру від місцевого населення програму надіслали до вказаних губерній [6, 49].

14 листопада 1858 р. на засіданні статистичного відділення був розглянутий відгук Маріана-Горжковського з Чернігова на дослідження І.С.Аксакова про українські ярмарки. За цю роботу дослідника нагородили Константинівською медаллю [7, 7-8]. У своїй статті «Обозрение украинских ярмарок» учений зазначав, що внутрішня торгівля завжди була предметом дослідження для економістів та статистів. У її розвитку спостерігаються всі особливості економічного побуту народу, його економічне світобачення, традиції, які разом утворюють загальний образ економічного життя людей [7, 227]. Матеріал статті був розділений на три частини, у першій з яких (вступі), подавалися загальні відомості про українські ярмарки, розвиток торгового руху, зв'язок з іншими ринками Російської імперії, характеристика торгового життя купців як окремої верстви населення. Друга частина присвячувалася більш детальному опису кожної ярмарки зі звітами оборотів торгівлі, у третій аналізувався процес купівлі та продажу кожного з виду товару чи їх групи [7, 229].

Серед інших оптових ярмарок автор виокремив Хрестовоздвиженську ум. Кролевець Чернігівської губернії та ніжинську ярмарку, яка славилася великим вибором іноземного товару. В середині XIX ст. вона поступово починає втрачати своє значення. Протягом тридцяти років XIX ст. влада неодноразово намагалася закрити ярмарку в Кролевеці, проте так і не змогла це зробити [7, 234]. Ярмарки проводились купцями. Переїжджаючи з місця на місце після Харківських торгів, вони поспішали до Кролевеця – крайнього західного пункту українських торгів. Кролевецька ярмарка після 200-літнього розквіту та занепаду в середині XIX ст. знову перетворилася на одну з найбільших ярмарок не тільки Чернігівського регіону, а й взагалі імперії. Кролевець був останнім містом, де проводилася оптова торгівля московських купців, хоча вона не була останньою у низці торгів. Останнє місце займала Харківська Покровська ярмарка, що проводилася першого жовтня. До неї московські купці після кролевецької ярмарки вже не їздили, проте звідти починало торгувати багато володимирських купців, поступово просуваючись по всій території України [7, 235].

Напрямок проведення ярмарків йшов переважно з південної до південно-західної частин України. Для реалізації деяких товарів (наприклад заліза, скла, кришталю) була вигідна посередницька торгівля, яка проходила по Дніпру і Десні в Чернігівській та Київській губерніях [7, 239]. Торгівлею з одного боку займалися торговці – купці, фабриканти, їх прикажчики, чумаки, прасолови, самовози. З іншого боку покупцями при цьому виступали євреї, караїми, слобожани (останні зустрічалися найчастіше в

Чернігівській губернії). Кожен із типів торговців мав власну мову, форми комерційних справ, умови кредиту, торгові шляхи [7, 240].

Священик Г. Базилевич надіслав до Імператорського Російського Географічного Товариства роботу «Местечко Александровское Черниговской губернии Сосницкого уезда». Рукопис був надрукований в етнографічному збірнику [26, 126]. Автор досліджував історію містечка, життя, побут, традиції та культуру місцевих мешканців. Олександрівка була селом до 1784 р., коли отримала від Сенату дозвіл про проведення торгів та ярмарок. З цього часу дана місцевість змінила статут села на містечко [26, 313]. Проте місцева господиня земель встановила високу ціну на отримання дозволу купцям торгувати, тому ярмарки перестали проводитися в містечку, але торги відбувалися регулярно, кожної п'ятниці. На них продавали глиняний посуд, сіль, перець, цитрусові зерна та ряд інших дрібних товарів. Місцеві жителі розмовляли на змішаних мовах – литовською та малоросійською. У містечку на той час проживали 1.361 чоловік і 1.423 жінки, діяло дві церкви. Назву отримало від жителя Олександра, котрий оселився біля Верхолісся. Місцеві жителі, згадуючи про нього, говорили: «... підемо до Олександра». Так за населеним пунктом і закріпилася назва Олександрівка [26, 314]. Містечко розташовувалося уздовж двох старих царських доріг. Одна називалася Царським шляхом і простягалася від Чернігова через Синявку та Кисельовку до Новгорода-Сіверського. Друга дорога йшла через села від півночі Чернігова до Новгорода-Сіверського [26, 315]. Автор проаналізував матеріал етнографічного характеру, зокрема звичаї, традиції, які зберігалися та дотримувалися населенням. Так, наприклад, кожний хазяїн мав зберігати у своєму будинку три речі – хрест, артос та святу воду. Хрест пекли самостійно з кислого хлібного тіста у середу (цей день особливо називали Хрестовим) і засушували. Він мав лежати в амбарі на житньому борошні. Артос кожного року отримували в церкві від священика, засушували та зберігали за іконою. Святу воду приносили із церкви до оселі [26, 319]. Автор описав традиції святкування Нового року, Василя Великого, Різдва, Св. Трійці, Воздвиження Чесного Хреста та ін. з усіма обрядами, піснями, звичаями [26, 320-323]. Цілий розділ був присвячений характеристиці місцевого населення, який, незважаючи на убогість і слабкість, був дуже працелюбним [26, 319-333]. Стаття Г. Базилевича значно розширює уявлення про життя місцевого люду Чернігівщини другої половини XIX ст.

У вивченні історії чернігівського краю вагоме місце займає дослідження побуту, умов життя, традицій, культури різних верст населення. Саме цим питанням присвячена робота «Быт малорусского крестьянина» [11, 19-46]. Автор

статті охарактеризував побут українських селян, збираючи інформацію переважно з Полтавської та Чернігівської губерній. Робота розділена на розділи, перший з яких присвячений географічному розташуванню південно-західних земель Російської імперії, опису флори та фауни. Тут робиться наголос на те, що Чернігівська губернія багата на фарфорову глину, а вироби з неї відомі в Петербурзі. У другому розділі подається характеристика малоросів (тобто українців), їх характеру, головних занять, звичок. Оскільки українці жили на родючих чорноземах у сприятливому кліматі, то логічно, що одним з головних їх занять було сільське господарство. Головною рисою українців був гумор, який іноді проявлявся у грубій формі. Третя частина присвячена побуту малоросів, відносинам у сім'ї, яка є повністю патріархальною. Проте тут вказується, що зустрічаються сім'ї, що живуть разом під патріархальністю діда – голови сім'ї. Селяни в основному жили у містечках, селах та хуторах, розкиданих у степовій частині. Старі поселення будувалися в основному по берегах річок і оточувалися лісами. Будинки рідко розташовувалися у послідовності, вулиць майже не існувало [11, 22, 23]. Хати малоросів відрізнялися одна від одної якщо не внутрішнім убранством, то обов'язково зовнішнім виглядом, чистотою і порядком [11, 25]. Четвертий розділ присвячувався традиціям, звичаям, обрядам, пов'язаним із народженням дітей, відносинами хлопців та дівчат до одруження, сватанням, весіллям, здоров'ям та похоронами. Матеріал п'ятої частини висвітлював головні заняття українців, зокрема польові роботи, а шоста була присвячена одягу (чоловічому і жіночому як святковому, так і буденному). Автор також повідомляв про фольклорні особливості місцевості [11, 26-46].

Важливий етнографічний матеріал був зібраний в м. Стародуб Чернігівської губернії, який стосувався розвитку народного театру та місцевого фольклору. З давніх часів народні пісні в українському житті відображали звичаї, традиції та побут людей. Фольклорний матеріал розділений на жнивні, конопляні (ці пісні співалися під час збирання коноплі), осінні пісні, хоча в Стародубі цей вид пісень був дещо переплутаний, тому виконувався не тільки під час осінніх робіт, а й на дівочих вечорах, напередодні вінчання, коли молода йшла на вінчання, «з під вінця» до молодого, під час поділу подарунків, коли молоду вели на першу шлюбну ніч. У наступному розділі фольклорний матеріал також ділився на частини. Під час виконання пісень «звездоносцев» місцеві жителі робили шести- або восьмикінцеву зірку з паперу, кінчики якої прикрашали паперовими кистями, а в середині зображували картину Різдва Христового або образ Божої Матері. У середину зірки ставили свічку, котра освічувала картину, яка виготовлялася з промислового паперу. Зірка прикріплювалася до високої палки.

Людей, які брали участь у створенні зірки, називали «звездоносцями». Зазвичай їх було 10-20 чоловік. З нею вони ходили від хати до хати та під вікнами співали святкові пісні [13, 88-103]. Наступний розділ фольклорного матеріалу був присвячений пісням та звичаям, які виконувалися на Масляну. В Стародубі у її святкуванні брала участь основна частина молоді. Танці супроводжувалися піснями:

«Хвалилась масляная, што семь недель –
Ажно одинь донь – У – У
Та ни стьжички, ни дорожачки,
Якъ поъхал мой миленькій да въ вароточки – У
– У» [13, 68].

Черговий розділ містив пісні, які виконувалися до і після свята Івана Купала до того часу, коли їх змінювали жнивні пісні:

«На Петра хльбь пекла,
А на Ивана святого.
А на Духа спекло брюхо
На Ивану святого» [13, 75].

Восьмий тиждень після Пасхи мав назву «грянний». Стародубці називали його ще й русальським. Упродовж тижня люди не займалися городніми справами, адже вважалося, що саме у цей час русалки плетуть вінки і не люблять, щоб це саме робили люди. Вони вірили в те, що на того, хто робить господарські справи в ці дні, чекає багато нещастя [13, 76].

Етнографічний нарис, що містив етнографічний матеріал Глухівського повіту Чернігівської губернії, побут та пісні населення, складався із опису географічного розташування місцевості, історичної довідки, опису одягу та різних видів пісень і свят. Глухівський повіт займав східну частину Чернігівської губернії. Межував з Орловською і Курською губерніями та Новгород-Сіверським повітом.

Опис місцевості автор проводить на прикладі містечка Вороніж, котре було батьківщиною П.Куліша. З давніх часів воно було оточене густим лісом, в якому водилося багато ворон, звідти і пішла назва «Вороніж». У другій половині XVII ст. містечко пережило пожежу, внаслідок чого населення стало бідним настільки, що не могло сплачувати податки і було звільнене на десять років від всіляких повинностей. Хоча Вороніж декілька разів відбудовувався та перебудовувався, але зберіг характер давнього поселення [1, 513]. Існувала особлива цехова організація ремісників (братство) на чолі з виборним цехмейстром. Серед усіх видів ремесел найкраще розвивалося ткацтво. Місцеве населення мало право самостійно обирати священників та назначати їм плату. Воно ділилося на козаків, міщан та селян, хоча перші зберегли лише назву і не відрізнялися від інших ані одягом, ані мовою. Автор опису зазначає, що чоловіки переважно носили свиту (кафтан) із домашньої

тканини (рідко із фабричної), чоботи, самодільний войлочний «шаламок» (іноді куплену на ярмарці шапку). Нижній одяг виготовлявся із домашньої тканини. Одружені жінки полюбили білі спідниці із домашнього сукна, які можна було побачити в білоруських жінок. Літом дівчати носили корсети, короткий верхній одяг без рукавів, виготовлений з фабричних тканин. Одяг вишивався гладдю або хрестиком. Іноді корсети замінювалися кофтою; тоді з-перед одягався білий фартух, пов'язаний червоним шерстяним поясом. Шію прикрашало різноманітне намисто, і чим більше його було, тим вважалося гарніше. Жінки взувались у «черевики» на високих підборах. Зимом верхній одяг являв собою «кожушанку», яка покривалася сукном або паперовою тканиною. Майже всі хлопці носили піджаки та брюки [1, 515].

Оскільки Глухівський повіт межував із російською та білоруською територією, у тамтешню мову увійшло багато запозичених слів. Особливості мови яскраво спостерігаються у піснях [1, 516]. Вони були достатньо різними за тематикою та жанром. У піснях оспівувалися буденні та святкові події (наприклад «обжинки», які зберігали в архаїчній формі поезію сільськогосподарського побуту). У Глухівському повіті жнива закінчувалися в кінці липня. Женці, повертаючись з поля, влаштовували свято на честь цієї події. Незаможні селяни часто закінчували роботу без пісень. Голова сім'ї, дожавши останній сніп, робив із нього хрест так, щоб із трьох сторін снопа були колоски, та тихо йшов додому і клав цей сніп під ікону [1, 520]. Голосно і урочисто святкували закінчення жнив багаті селяни. Вони вдома топили піч, готували багато різноманітних страв. Після завершення роботи попереду селян йшла дівчина, яка несла обжинок, а за нею йшли всі інші та співали:

«Очиняй, пане, ворота:

Йде твоя піхота!

Ой панночку наш,

Обжиночок наш...

Очиняй пане хату

Давай жінцям плату...!» [1, 521].

Таким чином, глухівська місцевість у другій половині XIX ст. зберігала багато давніх звичаїв та традицій, які передавалися із покоління в покоління.

Крім вище зазначених експедицій, до Чернігівщини приїжджали з метою вивчення її у географічному, статистично-економічному та картографічному відношеннях, для чого була розроблена спеціальна програма. Складені перші мапи губерній України, у тому числі Чернігівської, присвячувалися суперечливим питанням межування з російською територією [20, 54]. Представники Російського Географічного Товариства провели чернігівську тригонометричну зйомку. У 1848 р. був

отриманий дозвіл на проведення геодезичних робіт. Після закінчення проведення тульської тріангуляції, була здійснена тріангуляція Калужської і Орловської губерній. Потім роботи перенесли до Чернігівщини (1848 р.), де провели тріангуляцію до меж Київської губернії [19, 182-183].

На початку XX ст. у 1909 р. етнографічний відділ Російського музею Імператора Олександра III відправив у етнографічну експедицію для збору матеріалу в Орловській, Курській та Чернігівській губерніях. Висновки проведеної експедиції були надруковані у періодичному органі етнографічного відділення «Живая старина». Етнографічна межа між великоросами, малоросами та білорусами чітко не була встановлена. Головними ознаками для її встановлення слугували діалектичні відмінності та одяг [13, 3]. Етнографічна межа між великоросами та малоросами співпадала з географічною межею між Орловською та Чернігівською губерніями. Проте вона була умовною. М. Левченко, що збирав матеріал у 1861 р., зазначав: «Любопытно наблюдать изменение вместе с шапками и народным говором.... Близь Новгород-Северского заметно, что верх шапки белый, там говор белорусский, но где встречается хоть небольшая полоска темного цвета, там еще слышан говор малороссийский». Вплив малоросійського нареччя зустрічається в назвах предметів домашнього побуту, наприклад рушників. Селяни часто використовували рушники як прикрасу над святими образами чи як пов'язку для головного убору. Їх дарували солдатам, які йшли на службу [26, 16]. Д. Святский зазначає, що рушники мали різноманітні візерунки, які, наближаючись до території Чернігівської губернії, ставали все біднішими [26, 17].

Таким чином, зібраний етнографічний матеріал в Чернігівській губернії служив вагомим джерелом для дослідження історії краю. Рукописи надходили до редакцій відділень Товариства та друкувалися у періодичних виданнях. Серед них варто зазначити наступні роботи: від чернігівського громадського губернатора, дійсного статського радника Гессе матеріал «Исторические развития технической и мануфактурной промышленности Черниговской губернии и современное ее состояние» [26, 44], від штатного наглядача повітового училища Спавагинського «Метеорологические наблюдения в г. Остре Черниговской губернии 1851 г.» [26, 57], від С.І.Котмерова «Статистическое описание Черниговской губернии в сельскохозяйственном отношении» [27, 8], «Записки Горыгорецкого земледельческого института: Извлечение из отчета об агрономическом путешествии в Черниговскую губернию», де подавалися свідчення про види ґрунту та замітки про місцеве населення Чернігівщини [8, 36], Д.І. Мацкевича «Исторические, статистические, этнографические сведения о городах губерний:

Черниговской, Орловской и Санкт-Петербургской» [11, 36]. У Віснику за 1858 р. повідомлялося про гравірування 68 аркушів створення топографічних карт (Чернігівська губернія) [11, 152]. Співробітником Географічного Товариства Мозелем були проведені військово-статистичні роботи на території Чернігівщини [3, 44], а один із найвідоміших істориків другої половини XIX ст. з Чернігівщини О.М. Лазаревський надіслав до редакції Географічного Товариства історичну розвідку «Виды государственной внешней торговли за 1852 г.» [10, 30]. Слід згадати статтю «О положении Полтавских и Черниговских волостных крестьян» співробітника Товариства Галль-Трединника, збірник малоросійських прислів'їв та приказок, зібраний та систематизований Шишацьким-Ілічем [11, 9, 85-86].

Отже Чернігівщина займала вагоме місце у дослідженнях представників Імператорського Російського Географічного Товариства. Постійне вдосконалення методів збору інформації за допомогою спеціальних програм та опрацювання матеріалу забезпечило їм високий рівень інформативності, особливо щодо світобачення та повсякденного життя українців на території Чернігівської губернії. Вдалося дослідити основні звичаї, традиції, обряди, народний одяг, фольклорні особливості. Важливе значення та високий рівень науковості містять географічні, картографічні та статистичні матеріали, які допомагають створити цілісну картину з життя Чернігівщини XIX ст.

Посилання

1. Абрамов И. Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда Черниговской губернии / И. Абрамов // Живая старина. – СПб., 1905. – Вып. 3-4. – С. 513-551.
2. Берг Л.С. Всесоюзное географическое общество за сто лет / Л.Берг. – Москва-Ленинград: Академия наук СССР. – 1948. – С. 3, 22, 31-39.
3. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1860. – Вып. 6. – С. 44.
4. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1851. – Ч. 1. – С. 117, 22-23.
5. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1852. – Ч. 1. – Кн. 1. – С. 71.
6. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1852. – Ч. 5. – Кн. 5. – С. 49, 78, 96.
7. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1852. – Ч. 2. – С. 227, 229, 234, 235, 239, 240.
8. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1856. – Кн. 2. – С. 36.
9. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1857. – Вып. 3. – С. 152.
10. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1854. – Вып. 4. – С. 30.
11. Вестник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1858. – Вып. 1. – С. 9, 85-89.
12. Географическое Общество за 125 лет / Колесник С.В.: Наука. – Ленинград, 1970. – С. 14 – 194.
13. Живая старина. Отделение этнографии Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1905. – Вып. 3-4. – С. 513-551.
14. Житецкий Г. Південно-Західний Відділ Географічного

Товариства у Києві (3 приводу 50-річчя його закриття у 1876 р.) / Г. Житецкий // Украинская жизнь. – 1927. – Кн. 5. – С. 31.

15. З історії київської української громади. Промова Павла Житецкого на Шевченкових роковинах // Записки НТШ. – 1913. – Т. СХVI. – Кн. 4. – С. 180.

16. Записки Российского Географического Общества. – СПб., 1846. – Кн. 1. – С. 93-115.

17. Записки Российского Географического Общества. – СПб., 1847. – Кн. 2. – С. 61.

18. Записки Российского Географического Общества. – СПб., 1849. – Кн. 1-3. – С.3, 182-183.

19. Известия Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1877. – Вып. 1-6. – С. 54.

20. ІР НБУ ім. Вернадського, ф. II, спр. 6777, арк. 2-5. Сношения с членами Отдела и лицами поставляющий материал.

21. Мезерницкий П. Народный театр и песни в г. Стародуб Черниговской губернии / П. Мезерницкий // Живая старина. – СПб., 1909. – Вып. 1. – Год. XVIII. – С. 80-89.

22. Побірченко Н.С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початку XX ст.) / Н. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2002. – С. 82.

23. Савченко Ф. Заборона українства, 1876 р. Південно-Західний Відділ Рос. Географ. Товариства в Києві. До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х рр. Емський указ. / Ф.Савченко. – Харків-Київ, 1930. – С. 274-275.

24. Святский Д. Крестьянские костюмы в области соприкосновения Орловской, Курской и Черниговской губернии / Д. Святский // Живая старина. Отделение этнографии Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1910. – Вып. 1-4. – С. 3-17, 88-120.

25. Семенов П.П. Истории полувесковой деятельности Императорского Российского Географического Общества 1845-1895 гг. / П. П.Семенов : Типография В. Безобразова. – СПб., 1896.

26. Этнографический сборник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1853. – Кн. 2. – Вып. 1. – С. 44, 57, 126-333.

27. Этнографический сборник Императорского Русского Географического Общества. – СПб., 1858. – Вып. 3. – С. 8, 19-46.

Мохир Л.В. Украиноведческие студии в исследованиях Черниговской губернии представителями Императорского Российского Географического Общества

Материал статьи раскрывает открытие и функциональность Императорского Российского Географического Общества, анализируется деятельность представителей Общества за направлениями этнография, география, картография и статистика на территории Черниговской губернии.

Ключевые слова: Императорское Российское Географическое Общество, этнографические экспедиции, тригонометрические съемки.

Mokhir L.V. Ukrainian problem's works in researches of the Chernihiv province by the representatives of Emperor's Russian Geographical Society

The article is sanctified to the history of creating and functioning of Emperor's Russian Geographical Society. The activity of representatives of society is in fields of ethnography, geography, cartography and statistics in the Chernihiv province is analyzed.

Key words: Emperor's Russian Geographical Society, ethnographic expeditions, trigonometric photo.

21.03.2012 р.